УДК 81’42:165. 194

Полюжин М. М.,
Закарпатський державний університет, м. Ужгород

КУЛЬТУРА – ТЕКСТ – ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИЙ КОНЦЕПТ

У статті розглядаються сучасні погляди на взаємозв’язок культури, тексту й індивідуально-авторського концепту. Характеризується стан вивчення індивідуально-авторського концепту у сучасній лінгвістичній літературі. Робиться висновок про те, що концепт є фокусом культури в цілому, а індивідуально-авторський концепт – фокусом особистості, що належить цій культурі.

Ключові слова: *культура, текст, індивідуально-авторський концепт, амбівалентність, картина світу.*

В статье рассматриваются современные взгляды на взаимосвязь культуры, текста и индивидуально-авторского концепта. Характеризуется состояние изучения индивидуально-авторского концепта в современной лингвистической литературе. Делается вывод о том, что концепт является фокусом культуры в целом, а индивидуально-авторский концепт – фокусом личности, относящейся к данной культуре.

Ключевые слова: *культура, текст, индивидуально-авторский концепт, амбивалентность, картина мира.*

The article deals with current views on the interconnection of culture, text and individual author concept. The state of individual author concept study in modern linguistic literature has been characterized. Conclusion is made that concept is the focus of culture in general and individual author concept is the focus of a personality related to this culture.

Keywords: *culture, text, individual author concept, ambivalency, world model.*

Взаємозв’язок і взаємодія мови й культури характеризується певною амбівалентністю. Як один із різновидів діяльності людини мова є складовою частиною культури, яка визначається сукупністю результатів її діяльності у різних сферах життя, однак як форма об’єктивації мислення і головне – як засіб спілкування вона стоїть в одному ряду з культурою. Якщо розглядати мову з позицій її структури й функціонування, то соціокультурний пласт виявляється частиною мови або сферою її реального буття.

Проблема взаємозв’язку та взаємодії мови й культури знайшла своє відображення і під час визначення кількості функцій мови. Серед їхньої значної репрезентації нам видається обґрунтованим виділення національно-культурної функції мови, завдяки якій відбувається формування національної самосвідомості, і в якій знаходять своє відображення осо-

© Полюжин М. М., 2011

бливості осмислення різноманітних понять тим чи іншим етносом з характерною для нього ментальністю та специфічним менталітетом.

Ментальність – це "система образів, які лежать в основі уявлень людини про світ та про своє місце в цьому світі і, отже, визначають учинки й поведінку людей" [5, с. 48].

Менталітет – це "глибинний пласт суспільної свідомості, сукупність механізмів психологічних реакцій і базових уявлень, характерних для різних національних спільнот. У поняття "менталітет" включаються не усвідомлено й автоматично сприйняті стани готовності до активної дії, спрямованої на досягнення певної мети чи задоволення потреби, спільні в цілому для епохи й соціальної групи колективні уявлення, імпліковані у свідомості цінності, мотиви, моделі поведінки і стереотипи реакцій, що лежать в основі раціонально сформованих і відрефлектованих форм суспільної свідомості" [10, с. 190, 191]. Мовна свідомість визначається як така її іпостась, яка пов'язана з мовленнєвою діяльністю.

Актуальною проблемою ментальності – різними способами мовної репрезентації світу, тобто лінгвістичною герменевтикою, на думку М. Маковського, почав ґрунтовно займатися ще Ф. Ніцше [6]. Він, зокрема, вважав, що відповідно до основного закону герменевтики мовні значення відображають особливості "концептуальних" світів та культур і навпаки, на основі метафоризації, алегоричності, символіки відбувається трансформація певних культур, цінностей людини та її світоглядів [12, с. 1887]. Етногерменевтика, за визначенням Є. А. Піменова – це "новий лінгвістичний напрям (його назва поки що відсутня у словниках), що на конкретному матеріалі розглядає граматичні й семантичні проблеми різних мов у синхронії та діахронії, аналіз яких розкриває відповідні фрагменти мовної картини світу представників різних соціумів" [8, с. 6]. Етногерменевтика і етноріторика знаходяться у тісному зв'язку з філософією, соціологією, психологією, етнографією й лінгвістикою. Ці науки досліджують етноспецифічні особливості менталітету носіїв різний мов, а також їхні інтеркультурні мовні й мовленнєві риси.

Не дивлячись на неоднозначність цілого ряду теоретичних питань і проблем когнітивної лінгвістики, дослідникам удалося досягнути помітних результатів у царині проведення концептуального аналізу художнього тексту. Погляд на останній бере свій початок із висловлювань С. А. Аскольдова про наявність "концептів пізнання" і "концептів мистецтва", відзначаючи при цьому, що "найсуттєвіша відмінність художнього концепту ґрунтується на зовсім чужій логіці та реальній прагматиці художньої асоціативності" [7, с. 275]. За його твердженням, художній концепт як і концепт узагалі має ментальний характер, культурологічну сутність і заступницьку силу.

Л. В. Міллер, акцентуючи в цьому понятті поєднання узуального й ін-

дивідуального, розглядає художній концепт як "складне ментальне утворення, що належить не тільки індивідуальній свідомості, а й (як інтенсіональний складник естетичного досвіду) психоментальній сфері певної етнокультурної спільноти, як універсальний художній досвід, зафіксований у культурній пам'яті і здатний виступати як фрагмент будівельного матеріалу під час формування нових художніх смислів" [7, с. 41, 42]. Як одиниця свідомості поета чи письменника, що отримує свою репрезентацію у художньому творі або сукупності творів і виражає індивідуально-авторське осмислення сутності предметів або явищ, художній концепт розглядається також і як "одиниця індивідуальної свідомості, авторської концептосфери, вербалізована в одному тексті творчості письменника" [11, с. 77].

Оскільки художні концепти, пов'язані між собою відношеннями включення, перетину, додатка, контрасту, підсилення, утворюють концептуальну структуру тексту, Н. С. Болотнова пропонує нову методику вивчення концептуальної структури тексту в межах комунікативної стилістики. На її думку, концептуальна структура тексту, значима для осягнення розумом його загального естетичного смислу, формується на основі асоціативної структури тексту у процесі його розгортання, стимульованого лексичною структурою [3, с. 11].

Л. Г. Бабенко і Ю. В. Казарін теж розробили оригінальну методику аналізу концептуального простору тексту. До передумов концептуального аналізу автори цього підходу у вивченні тексту відносять досягнення психолінгвістики і традиційної лінгвістики. "Психолінгвістичні експерименти, спрямовані на дослідження смислового сприйняття мовленнєвого повідомлення й тексту, підтверджують, що читач сприймає текст концептуально, у його смисловій цілісності" [2, с. 59]. Метою концептуального аналізу тексту відповідно до цього підходу є виявлення парадигми культурно значимих концептів й опис їхньої концептосфери. Методика аналізу включає в себе такі етапи: а) виявлення набору ключових слів тексту, б) визначення базового концепту, в) опис позначуваного ключовими словами концептуального простору, тобто концептосфери. Ментальні моделі, наявні в нашій пам'яті як упорядковані в часі послідовності стереотипних подій, пов'язані з моделями зв'язного тексту, що забезпечують його локальну і глобальну зв'язність, ґрунтуються на стратегії планування тексту і на процесі його сприйняття [4, с. 235].

Зауважимо, що поняття "індивідуально-авторський концепт" знаходиться у стадії осмислення. Сам термін також ще не є достатньою мірою усталеним, оскільки в сучасних дослідженнях можна зустріти різні визначення цієї категорії, яку часто дослідники позначають як "художній концепт". Так, наприклад, В. А. Піщальнікова вважає, що у низці художніх текстів можуть бути представлені концепти, які об'єднуються кон-

стантним, інваріантним і особистісним компонентом – знання, уявлення, думка автора про які-небудь реалії дійсності. Такі компоненти можна вважати смисловими універсаліями певної концептуальної системи. Поряд із ними можливе виділення й домінантних смислів художнього тексту [9, с. 37].

На наш погляд, термін "індивідуально-авторський концепт" найповніше відображає суть досліджуваного поняття. Водночас уважаємо за необхідне розмежовувати індивідуально-авторські концепти, створені у межах одного художнього твору та індивідуально-авторські концепти, характерні для творчості письменника в цілому.

Практичне вивчення індивідуально-авторських концептів можливе в межах трьох блоків, розподілених відповідно до способів формування концептів і їх репрезентації в текстах. Метою такого дослідження є виявлення й різнобічний опис способів формування й репрезентації індивідуально-авторських концептів. Критерієм виділення індивідуально-авторських концептів є описані в сучасних теоретичних працях положення, що стосуються функціонування культурних концептів, зумовлених наявністю специфічних особливостей індивідуальної картини світу письменника і їхньою вербальною репрезентацією. Ці особливості виявляються під час зіставлення репрезентованих за допомогою мови уявлень автора про об'єкти вторинної дійсності, створені в тексті художнього твору, з об'єктами реального світу, зафіксованими у культурі на концептуальному рівні. У випадку, якщо немає аналога індивідуально-авторському концепту в системі культури тому, що формується в тексті художнього твору, є підстави стверджувати про наявність нових індивідуально-авторських концептів, які часто пов'язані з культурними.

Другим важливим аспектом дослідження, що проводиться в цьому напрямі, є той факт, що представлений аналіз індивідуально-авторських концептів є результатом власного світосприйняття й розуміння розглянутих текстів. Первісний задум автора і наявні теорії продукування тексту відіграють при цьому важливу роль.

Поряд із загальними закономірностями, характерними для формування й репрезентації індивідуально-авторських концептів у текстах, процес трансформації культурних концептів і їхня експліцитна репрезентація мають власну специфіку, яка є предметом виявлення й опису. Під експліцитною репрезентацією ми маємо на увазі наявність у тексті розповіді вербальної форми лексичної одиниці, яка найчастіше використовується представниками національної лінгвокультурної спільноти для репрезентації того чи іншого концепту, що також відображено у відповідних тлумачних словниках. При цьому понятійний складник індивідуально-авторського концепту спочатку репрезентується автором у тексті в межах традиційних уявлень членів лінгвокультурної спільноти.

Отже, культура є результатом як іманентного розвитку, так і наслідком впливу зовнішніх чинників. Текст є не тільки “конденсатором культурної пам’яті” (термін Ю. М. Лотмана), а й генератором нових смислів, що знаходяться в індивідуальній картині світу автора. Концепт є “фокусом культури” в цілому і “фокусом особистості”, що належить цій культурі. Із одного боку, концепт є імпульсом до створення тексту, а з іншого – концепт знаходить свої формотворні параметри у тексті.

Аналіз тріади “культура – текст – концепт” дав змогу дійти висновків загального й окремого характеру, базовими серед яких є такі:

а) індивідуальна картина світу як відображення дійсності, що проходить через призму авторського світогляду і світосприйняття в тексті художнього твору, є унікальною і не може бути ізоморфною картині світу, відтворюваній реципієнтом;

б) вторинна дійсність, вербалізована текстом художнього твору, відрізняється дискретним характером зображення, при цьому індивідуально-авторські концепти актуалізуються у вигляді трансформи наявного культурного концепту або у вигляді нового концепту, що виникає внаслідок лакунарності у системі мовних одиниць;

в) читач осягає розумом об’єкти вторинної дійсності через сприйняття й усвідомлення відповідних індивідуально-авторських концептів, сукупність яких і формує індивідуальну картину світу письменника. Це дає підставу для твердження про наявність глобальної вторинної дійсності, що визначає смислопородження всіх текстів художніх творів того чи іншого письменника й зумовлює його картину світу.

Індивідуально-авторський концепт тексту не обмежує його можливості включатися в нове текстове оточення іншого зрізу культури, що веде до своєрідної схематизації знака, вербалізованого текстом оригіналу. Це та інші питання, що виникли під час розгляду зазначеної тріади, заслуговують уваги й подальшого дослідження.

Література:

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. О теории словесности и структуре текста. Антология. – М., 1997. – 320 с.

2. Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика. – М., 2003. – 495 с.

3. Болотнова Н. С. Изучение концептуальной структуры художественного текста в коммуникативной стилистике // Художественный текст и языковая личность. Материалы IV Всероссийской научной конференции (27-28 октября 2005 г.). – Томск, 2005. – С. 35-42.

4. Гурочкина А. Г. Понятие “скрипт” и “сценарий” и их роль в процессе восприятия и интерпретации текста // Studia Linguistica 9. Когнитивно-прагматические и художественные функции языка. – СПб. : Изд-во “Тригон” , 2000. – С. 235-239.

5. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 г. // Одиссей. Человек в истории. – М., 1991. – С. 54-63.

6. Маковский М. М. Теория языка Фридриха Ницше и современные лингвистические концепции // Вопросы языкознания. – 1991, №1.

7. Мюллер Я. В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория // Мир русского слова. – 2004, №4. – С. 39-45.

8. Пименов Е. А. Этногерменевтическая интерпретация политического текста (квантитативные и квалитативные параметры) // Этногерменевтика: грамматические и семантические проблемы. – Кемерово, 1998 (Серия "Этногерменевтика и этнориторика". Вып. 1). – С. 6-11.

9. Пищальникова В. А. Мышление и речь // Психолингвистика: Хрестоматия. – М. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 112-147.

10. Российская цивилизация: этнокультурные и духовные аспекты // Энциклопедический словарь. – М., 2001. – 1056 с.

11. Тарасова И. А. Идиостиль Георгия Иванова: когнитивный аспект. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 2003. – 280 с.

12. Nietzsche F. Zur Genealogie der Moral. – Leipzig, 1887.